

אלון טל

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב; יו"ר
התנועה הירוקה

צפיפות בחופי תל-אביב

תוכן זה הוא חלק מרב-שיח. לחצו כאן לדיון המלא

שתי צלעות המלבן – התנועה הסביבתית ופיצוץ אוכלוסין

1 באוגוסט, 2012

גיליון סתיו 2012 / כרך 3 (3)

"תחשוב על בעיה סביבתית אחת שאינה נגרמת כתוצאה מפיצוץ אוכלוסין: נגמר הזמן!"

כך קבעה ססמה של קמפיין בין-לאומי של ארגון למניעת פיצוץ האוכלוסין בסוף שנות ה-90, והיא משקפת את דעתם של רבים מבין מדעני הסביבה ומנהיגי התנועות הסביבתיות בעולם. עם זאת, התנועה הסביבתית הבין-לאומית המודרנית לא הצליחה להעלות את הסוגיה למרכז סדר היום הסביבתי העולמי. מה עומד מאחורי הכישלון הזה?

ברור שמדובר בסוגיה מורכבת ביותר מבחינה תרבותית, דתית ואנושית. בגלל הרגישות הפוליטית והחשש מביטויים גזעניים, העדיפו רבים מן הארגונים לתלות את החריגה מכושר הנשיאה האקולוגית בתרבות הצריכה ובמדרך הסביבתי הכבד של החברות המערביות העשירות, שדווקא הגיעו ברובן ליציבות דמוגרפית. למעשה, ארגוני סביבה בעולם התפצלו לשני מחנות: מחנה הסובר כי צריכת היתר עומדת מאחורי המשבר האקולוגי המודרני, ומחנה הסבור שהסיבה היא גידול האוכלוסין.

פיצוץ אוכלוסין כסוגיה סביבתית קיבל הכרה בין-לאומית רחבה בשנת 1968 עם פרסום ספרו רב המכר של האקולוג פול ארליך. פרופ' ארליך, אז מרצה צעיר באוניברסיטת סטנפורד, ניבא עתיד אקולוגי חמור כתוצאה מהגידול הגאומטרי באוכלוסיית העולם שבאותם ימים עמד על יותר מ-2%^[2]. ארליך היה בין מייסדי תנועת Zero Population Growth (ZPG) שניסתה להחדיר את הנושא לסדר היום הציבורי.

באותם ימים הייתה התנועה הסביבתית באירופה בחיתוליה, ועיצוב דעת הקהל הירוקה העולמית התרחש בארה"ב. הארגון הסביבתי הגדול ביותר בארה"ב – Sierra Club – גיבש שורה של ניירות עמדה בסוגיה. בשנת 1969 כבר אימץ ארבעה עקרונות:

- ביטול כל הטבה ועידוד פיסקאליים לגידול אוכלוסין;
- קידום חינוך המקדם דמוגרפיה יציבה;
- התניית סיוע חוץ למדינות המיישמות תכניות ל"תכנון המשפחה";
- התרת הפלות בכל מדינות ארה"ב.

בשנת 1970 התקדם הארגון צעד נוסף ואימץ את עמדת ZPG שקראה לייצוב גודל האוכלוסייה, תחילה בארה"ב ואז בעולם כולו, כתנאי למימוש זכויות האזרח לסביבה בריאה, לטבע ולמשאבי טבע.

התנועה הסביבתית לא אימצה עמדה זו, שנחשבה קיצונית יחסית לאור השלכותיה בתחום ההגירה, דווקא במדינה שהוקמה על בסיס קליטת מהגרים. ב-1986 הייתה עמדת הארגון שהגירה "לא צריכה לעלות מעל רמה שתאפשר את ייצוב האוכלוסייה בארה"ב". הדבר הביא למחלוקת גדולה בקרב חברי הארגון, אבל מנכ"ל הארגון, קרל פופ, הפליג עוד יותר בקבעו שהשאיפה צריכה להיות צמצום הדרגתי של אוכלוסיית ארה"ב והעולם.

במהלך השנים הציגו ארגונים סביבתיים בין-לאומיים אחרים, במיוחד באירופה, גישה אחרת. בסניפים של "דידי כדור הארץ", הרשת הבין-לאומית הירוקה הגדולה ביותר, הושם דגש דווקא על צמצום הצריכה. עמדת הסניף האנגלי קובעת שאילו אוכלוסיית העולם הייתה מפסיקה לגדול היום, הרמה הנוכחית של הצריכה הייתה עדיין לוחצת באופן בלתי נסבל על הסביבה העולמית. נראה שעמדה זו קיבלה חיזוק משמעותי עם התבלטותו של שינוי האקלים כסוגיה האקולוגית העולמית המובילה בעולם.

לקהילה הבין-לאומית הממשלתית נוח מאד להתעלם מסוגיית האוכלוסין. לאורם חטיבה ומועצה לאוכלוסייה בעלות מנדט לעסוק בניטור ובייעוץ. בשנת 1994 התכנסה בקהיר ועידה בין-לאומית רחבה בנושא, בחסות האו"ם, שהפיחה תקווה ברעיון שמוסדות האו"ם יגייסו משאבים משמעותיים כדי לאפשר לכל אדם בעולם "בחירה בדבר החלטות הילודה האישיה". אולם בפועל, כעשרים שנים לאחר קיומה, מסתבר כי מדובר במס שפתיים בלבד. אמנת המדבור, למשל, מציינת את הדמוגרפיה כמנוע לבעיית הסחף באזורים צחיחים, אולם מעולם לא הוצעו צעדים מעשיים להתמודד עם התופעה. גם ההכרזה שיצאה מכנס ריו 20+ לאחרונה לא כללה דבר בנושא, אפילו לא ביחס להצמחת נשים.

אחת הטענות המוצגות נגד המחנה הקורא לדמוגרפיה בת-קיימא היא שחלק מנבואת הזעם של ארליך (ותומס מלתוס מאתיים שנה לפניו) לא התממש. למשל, ארליך חזה רעב בקרב מאות מיליוני אנשים עד שנות ה-80, דבר שלא קרה. ההסבר הנפוץ לכך הוא שפיתוחים חקלאיים דחו את המחסור במזון באופן זמני ומערכת החלוקה העולמית נערכה טוב יותר. אולם למרבה הצער, חלק ניכר מן התחזיות של ארליך אכן התממשו, לרבות קריסת בתי גידול לדיג באוקיינוסים, הרס שוניות אלמוגים, דלדול אקוות, אזורים מתים בים, המלחת קרקעות יחד עם התדלדלות חומרים מזינים (nutrients), כריתת שטחי יער עצומים, שינוי אקלים ואבדן אין-ספור מינים. אילו אוכלוסיית העולם הייתה עומדת על שני מיליארד איש, המצב היה שונה בכל אחת ואחת מן הטרגדיות שלעיל.

קשה להבין כיצד תצליח ישראל לצמצם פליטות גזי חממה, להפחית זיהום מי תהום, לשקם נחלים, לשמור על בתי גידול ובכלל להגיע לשיפור סביבתי משמעותי אם אוכלוסייתה תמשיך לגדול. אך עד כה, לא היו ארגוני הסביבה בישראל מוכנים להעלות את הסוגיה לדיון, בעיקר בגלל החשש לצאת נגד קונצנזוס חברתי המקדש משפחות ברוכות ילדים^[1]. הוא הדין גם בקרב הארגונים החברתיים הישראליים, אף על פי שהסימפטומים של הפיצוץ המקומי חמורים במיוחד במישור החברתי: מחסור במיטות בבתי חולים, כיתות צפופות, עומס בכבישים, תורים בבתי משפט וכמובן מחסור בדיוור בר-השגה. חריגה בנוף המקומי היא מפלגת התנועה הירוקה. לאחר דיון סוער, ביולי 2011, החליטה ועידת המפלגה שפיצוץ אוכלוסין הוא אכן סוגיה סביבתית משמעותית בישראל שאי אפשר להתעלם ממנה. יחד עם זאת, היא קבעה שמבחינה טקטית הנושא לא צריך להיות בראש הקמפיינים וניירות העמדה המדיניים.

לא ברור אם ניתן לשנות תופעה טעונה ומורכבת כל כך כמו פיצוץ אוכלוסין בישראל ובעולם, אולם הפיצול בקרב התנועה הסביבתית מחליש מאוד את השפעתה. בעשור האחרון מדגישים רבים שמדובר בדילמה מסולפת. ברור ששתי הבעיות – גידול אוכלוסין וצריכת יתר – עומדות בבסיס המשבר האקולוגי המודרני. פרופ' ארליך, למשל, כתב ספרים על הרחבת מדיניות דמוגרפית לצד צמצום צריכה. בשיחות אישיות הוא מסביר שיש להתייחס לבעיות אלה כשתי צלעות של אותו מלבן: אין זה משנה אם צלע אחת ארוכה יותר מן הצלע הסמוכה לה – או איזו צלע היא הרחב ואיזו היא האורך: שטח המלבן אינו משתנה. הגיע הזמן שהתנועה הסביבתית תתחיל לפעול במרץ לצמצום משמעותי של שני הממדים המשפיעים על המשבר האקולוגי.

מקורות

1. טל אלון. 2006. הסביבה בישראל. בני ברק: ספריית הקיבוץ המאוחד.
2. Ehrlich PR. 1968. The population bomb. Cuthchogue (NY): Buccaneer books